

portrének nézzük ki a helyét. Többen az egykori zászlótartó talapzatra képze-
lik el, de ennek tömege akkora, hogy kisebb torony nagyságú szobrot kellene
ráültetni, hogy az alapvető arányokat be lehessen tartani. Mikes egyéniségéhez
egyszerű talapzat és portrészobor illik. A célpályázatra a Mikes Kelemen Em-
lékbizottság hat szobrászművészt kért fel.

Domokos Dezső zágoni karmesternél, az RMDSZ helyi szervezetének el-
nökénél az évfordulós tennivalókat leltározzuk. Aprókat, nagyokat egyaránt.
Ilyen tételek szerepelnek; húsz-húsz rend székely ruha a kórus férfi- és nő-
tagjainak. Pénz a Szentkereszti-udvarház és a műemlék épület rendbetételére.
Képeslapok nyomtatása. Kirándulás Rodostóba. A meghívottak elszállásolása
a zágoni gazdaemberekhez...

Úgy belemelegedtünk a zágoni beszélgetésbe, bokros teendők mikéntjeibe
és hogyanjaiba, hogy feledünk földrengést, aszúágot, s a bennünk rejlő re-
pedéseket is, s nevetünk azon például, hogy hányféle néveredettel akarták-
akartuk megtámasztani a Zágon nevet, hogy kiderüljön, mennyire egyszerű:
déli szláv eredetű szó, mintegy két magyar holdnyi területet jelent. Tulajdon-
képpen azonos töről fakad a Szabolcs-Szatmár megyében lévő Záhonnyal,
amely északi szláv eredetű és ágyást, keskeny földsvot, négy—nyolc barázdát
magában foglaló területet jelöl. És mindezt a szegedi származású Kiss Lajos-
tól tudhatjuk meg. Jőmagam pedig arra is emlékszem, hogy a Mikesek neve
sem csak a Miklósokkal hozható kapcsolatba, hanem a honfoglalás kori szláv
törzsi nevekkal is.

Vaj' ki tudhatja? Volt valaha ilyen egymás mellett élés is. Éppen a tele-
pülés- és tájnevek őrzik ennek az emlékét. Talán téma lehetne ez is az évfor-
dulós tudományos ülésszakon? Mert ilyen is lesz.

VEKERDI LÁSZLÓ

Ismét a Sorskérdésekről

Ki hitte volna két vagy akár másfél esztendővel ezelőtt, hogy egyszer
majd a szocializmus vádjától kell Németh Lászlót megvédeni? Látványosan
mutatja a nagy világnézeti változás gyorsaságát, hogy Bertha Zoltán recenziós
esszéje (ha ugyan fordítható így az újabban mifelénk is divatozni kezdő Essay
Review) éppen erre vállalkozik. Vagy ahogyan ő írja: „A sokféle szempontú
megközelítés közül lehetséges, sőt valószínű, hogy a jövőben egy jellegzetesen
polgáris-liberális, szabadelvű — egy polgári-demokratikus-européer értékrend-
nek megfelelő — megítélés, bírálat válik uralkodóvá. Ez a Németh László-i
harmadikutasságot immár nem a »bal«-, hanem a (modern, nyugatias)
»jobb«-oldali felfogások irányából fogja kritizálni vagy elutasítani.” S elébe-
menve mintegy ezeknek a bírálatoknak, Bertha Zoltán hangsúlyozza, hogy
Németh magyar sorskérdéseket bolygató gondolatai a szocializmus mindenféle
fajtáját (a „minőségiszocializmust” és a „harmadik utat” szintúgy) kategoriku-
san elutasító világnézet talaján is menthetők, és alkalomadtán érvényes, érté-
kes, sőt akár aktuális inspirációk forrásai lehetnek, „az öntudat bizonyos lelki,

szellemi kapaszkodóit kínálva” a „demokratikus nemzeti eszmélkedés számára”, hiszen Németh ideológiájában végtére „az individuális szabadságesszme kap ideális etikai és közösségi dimenziókat, s nem csorbul az instrukciók értelmezhető és alkalmazható gyakorlatiassága által, csak belül rétegződik és épül. Vagyis nem tekinthetjük Németh Lászlót olyan »illiberális« gondolati tradíció folytatójának, amelyben ne lennének konkrét megfontolnivalók a szabadelvű életrend horizontján belül is, nem szegülve ellen e rend morális, filozófiai alapjainak.”

Bertha elegánsan oldja meg kitűzött célját, s külön érdeme, hogy nem igyekszik csökkenteni vagy éppen kiiktatni Németh szocialista (Gombár Csaba kifejezésével szólva) „velleitását”. Ilyenként fogva fel ezeket a szocialista vonásokat, ügyesen mutat rá a „szabadelvű életrend horizontján” belüli ártalmatlanságukra, és nem vesztegetve rájuk sok szót, áttér a globálisan „nemzetcentrikus”-ként jellemzett elemek méltatására. Itt is okosan, mértéktartással, a súlypontok kellő kiemelésével jár el, és — ezt külön hangsúlyozni kell, hisz egyáltalában nem általános — rendkívül tisztességes idézési technikával. Úgyhogy a tárgyalt súlyponti kérdések területén esszéje olykor szinte egy kis minibreviáriumnak is beválna. Aligha lehetne például tömörebb és találóbbr öszszegzést válogatni Németh (számtalan írásában szétszórt) „Kert-Magyarország” utópiájából. S még ha bírál — mint például a „mélymagyarság” fogalomkörének némely vonatkozásában —, akkor is tisztességgel, tisztelettel, megértéssel, sőt a bírált gondolatok valamiféle helyeslésével teszi, nagylelkűen elismerve Némethnek nem csak a jogát, de az adott történelmi pillanatban szinte egyedüli „esélyét” is a tévedéshez; persze egyetlen „eltévelyedés”, a szocialista eszme vonzásának a kivételével. Ez azonban tán nem annyira Németh László ügye, mint inkább a mi mai történelmi pillanatunk függvénye; Bertha — e téren is kellő tisztességgel — nem hagy kétséget a szocializmus — bármiféle szocializmus — elvi életképtelenségéről vallott nézetei felől.

Szakmailag kiváló és emberileg tisztességes recenzió tehát, ám elolvasva és újraolvasva valahogyan mégsem tetszik. De hát persze, lehetséges, hogy a szocializmust (nem a „létezőt”, hanem azt, amit Németh egyszer „ifjúságunk álma”-nak nevezett) nem érzem annyira életképtelennek, sőt egyenesen ember- és természetellenesnek, mint az esszé írója; lehet, hogy (napjaink rendszerváltónak mondott, ám gyakran inkább csak világnézetet váltó világában) mind csökkönyösebbre kalapálódó „véndemokratáként” ezért morgolódok. Az is lehet, hogy a reánk derülő szabadelvű horizontot nem látom valahogy se annyira rózsásnak, se annyira szabadnak, se annyira tisztának. Mindez azonban jobbára nyilván az én bajom, s hovatovább érdektelen magánügy. Hisz elég behallgatni a 168 órába, bepillantani a tévéhíradóba vagy egy országgyűlési közvetítésbe, hogy belássuk: a történelem kereke csakugyan arra forog, amerre Bertha Zoltán terelgeti — imponáló tudással és igen jó szándékkal — a Németh-hermeneutikát. Mármint ami a tetszést-nemtetszést illeti, én még azokat is általában becsültem, akik a kerék ellentétes forgása idején, ha félnéken is, ha a kötelező „egyfelől-másfelől”-ökkel is, akár egy kicsi belemagyarázás árán, a „szocializmusellenesség” vádját próbálták Németh feje felől elhárítani. Hogyne hát, s mennyivel inkább Bertha intelligens és mindig megindokolható okfejtéseit az esetleges „illiberálisság” vádjának megelőzésére. Újra- s újraolvasva az esszét se értem hát, honnét az elismerést — az újraolvasásokkor méghozzá egyre növekvő elismerést — változatlanul kísérő rossz szájjal. Bertha tán azt mondaná, hogy a „racionalitás” száll szembe bennem valamiféle szocialista

„közérzettel”; csakhogy pont ezt a szembeállítást, amit ő a „mélymagyarság” fogalomkörének az értelmezésében — igen szellemesen — alkalmaz, vélem (alább majd megpróbálom kifejezni, miért) gondolatmenete leggyöngébb pontjának. Nem a „közérzetem”, az „eszem” tiltakozik Bertha Németh-hermeneutikája ellen. Csak éppen nem tudom, miért. Marad tehát, légyen mégoly elavult és iskolás, az egyszerű ódivatú racionális elemzés.

Bertha három súlypont köré csoportosítja a *Sorskérdések* tárgyalását: 1. a Kert-Magyarország terv, 2. a *Kisebbségben*, illetve a mélymagyarság-fogalom, és 3. a tejtestvérek-gondolat köré.

1. Először a Kert-Magyarország metaforában rejlő lehetőségek kifejtésével foglalkozik. Mindenekelőtt gondosan megtisztítja az utópiát a „harmadik út” és a szocializmus járulékosan (és véleménye szerint csak a kor követelményeiből magyarázhatóan) hozzátapadt „zavaró” elemeitől. Lehetne persze vitatni, hogy ezek az elemek csakugyan többé-kevésbé járulékosan tapadtak-e Németh Kert-álmához, és nem tartoznak-e sokkal inkább a lényegéhez, lehetne vitatni, hogy valóban „teherként”-ként nehezedtek-e rá, lehetne, de ne tegyünk. Ne tegyük, mert amúgy Bertha a szétszórt részletekből nagyon szépen és érzékenyen állítja össze a kert-utópia filozófiáját; pontosan látja például, hogy a kert-metafora egyáltalában nem korlátozódik a mezőgazdaságra, hanem általában szimbolizálja a minőségi elvre épülő társadalom létformáját és magatartási normáit. S Németh (akinek a gondolkozását olykor tán csakugyan jellemezhetette bizonyos „nemzetcentrikus”-ság, de aki mindig Fülephez hasonló határozottsággal ítélte el mindenféle „nemzeti öncélúság”-ot) maga is bizonyára nagy egyetértéssel olvasná, ahogyan Bertha Zoltán a nagy európai rendbe illeszti a ma végre megvalósulni remélt (újféle) „Kert-Magyarországot”: „Németh László tudta, hogy az ábrándos, »turáni«, »kis magyar«, illetve a történelmi-nemzeti »nagy magyar« utaknál van »egy még nagyobb magyar út is: az európai.« De ez nem másolás, hanem a magunk problémáinak európaivá duzzasztása, végre méltó beleszólás Európa folyamataiba, hozzájárulás és részvétel azokban, »hogy a kultúrának, melytől idáig csak megoldásokat kaptunk, mi adjunk megoldást« (*A magyar élet antinómiái*, 1934). Mert Európa — »Öreg-Európa« és »Kelet-Európa« összekötésével — itt van alattunk és bennünk: »otthonos elfogulatlansággal« »ittthon vagyunk Európában« (*A kritika feladatai*, 1929).” S még ahhoz is van szeme Bertha Zoltánnak, hogy Németh jelenre vonatkoztatott gondolatát egy nemrégiben megjelent találó Szelényi-idézettel fejelje meg, melyben a világhíres szociológus úgyszintén a minőségi munka újraélesztésében látja meg — és ugyancsak Némethre hivatkozva — az ország gazdasági felemelkedésének az esélyeit, a nemzetközi verseny lehetőségeit. Csak tán az idézethez fűzött mondat szükségtelenül — s meglehetősen veszedelmesen — beszűkítő: „Nem számítógépekkel, hanem az élelmiszer, a bor, a ruha minőségével.” Tévedés. Számítógépekkel is, a technológia színvonalával is, mert másképp aligha lesz lehetséges, vagy újból csak valami jobbféle gyarmati szinten a felemelkedés.

2. „Az identitásörzés, a nemzeti méltóságtudat metaforája”-ként értelmezett „harmadikutaság” felől közelíti meg Bertha Zoltán, kellő távlatból és nagy készültséggel a *Kisebbségben*-kérdéskör bemutatását. Ha a magyarság a „polifón” európai kultúra új „élenjárójává” kíván lenni — s más választása Németh szerint aligha lehet —, meg kell találnia önnönmagát (ez különben az új „magyarságtudomány” feladata), s így „újra kell értékelnie a történelmi magyarság sorsfordulóinak jelentését”. Ehhez azonban egy új magyarság-értelmezés szükséges; Bertha ebben az összefüggésben idézi a *Debreceeni káté* szám-

talanszor citált passzusát a „faj”-ról mint „a nép sorsához illő magatartás”-ról, s ebben az összefüggésben szedi egy csokorba Németh szerteágazó terveit „egy «néphez húzó» új értelmiségi középosztály felnevelése”-re. Csakhogy (egy nagyon lényeges zárójelben) ezt az egész „társadalmi-népi felszabadítási program”-ot „lényegében Szabó Dezső nyomdokán haladó elképzelés”-ként minősíti, és erre a szálra fűzi fel aztán a *Kisebbségben*-t, mint amelyben legteljesebben bontakozik ki „a mélymagyarság szellemi jelentése.” Már ez maga vitatható, hiszen nagyon világosan megfogalmazta már Kiss Ferenc Lackó Miklós könyvével kapcsolatban, hogy bár a *Kisebbségben* szerzője csakugyan „visszahajlik Szabó Dezsőhöz”, „előtte és aztán haláláig jól megvan nélküle.” És ami még fontosabb: „a *Kisebbségben*-t maga is élete mélypontjának érezte”. Mintha magasabbra tenné a *Kisebbségben*-t a *Sorskérdések*-hez írt utószavában Juhász Gyula, bár megjegyzi, hogy ez „sem adott azonban valóságos választ arra, hogy mit kell érteni »igaz magyar szellemen«, s így a feladatok megfogalmazása is homályos maradt.” S mintha ezt a homályt magyarázná most meg Bertha Zoltán azzal, hogy a „mélymagyar—hígmagyar” tipológiát az érzelmi-lelki attitűdök, az értékválasztások világába utalja. Mégpedig igen ügyesen, magára Némethre hivatkozva: „Ahogy Németh László a becsült szellemi teljesítményekben a gondolkodás végső hitelül a közérzetet állítja (»A gondolat: zsoldos: az számít, hogy ki a gazdája. Az embernek az egész korhelyzetet kell a szervezetében feldolgoznia, s az ebből kialakuló érzése az, ami igaz vagy hamis, s amin eldől egy szellem igazsága vagy hamissága«) — ugyanúgy ő is közérzeti-érzületi (és nem faji) alapon (legfeljebb fajinak gondolt tendenciákat hozzáérezve) válogat a magyar kulturális hagyományban.” És bár az ilyen „érzelmi értékpreferenciákból” fakadó megfogalmazásokat a racionális bírálat könnyen megcáfolhatja (Bertha Tamás Gáspár Miklóstra hivatkozva próbálja ezt — nem túl meggyőzően, sőt nem is egészen érthetően — megmutatni), joguk, sőt bizonyos értelemben hasznuk (amennyiben nem kerülnek „egyféle uralkodó történelemmagyarázat autoritarizmusának rangjára”) el nem vitatható. „A közérzetből fakadó megállapítások tartalmát — így Bertha — lehet vitatni, de magának a közérzetnek a létjogát elvitatni értelmetlenség”.

A közérzet létét, meglétét csakugyan értelmetlenség elvitatni, de a létjogát? Mondjuk a náci vagy a bolsevista „érzelmi értékpreferenciákét”? Nagyon veszélyes csapdába jutnánk, ha megtagadnánk a racionális bírálat jogosultságát egy „közérzet” létjogosultságával szemben. Ellenkezőleg, minél inkább „érzelmi értékpreferenciákra” épít valamely filozófiai, lélektani, ideológiai, vagy pláne politikai megfogalmazás, annál inkább kötelességünk alapfeltételeinek szigorúan racionális vizsgálata, ha ez többnyire mégoly nehéz is, és semmiképpen sem oldható meg olyan egyszerű logikai rabulisztikával, mint (a Bertha által csodált) elemzésében Tamás Gáspár Miklós teszi.

De egyáltalában „közérzeti” kérdés, csak „érzelmi értékpreferencia” kérdése a „mélymagyar—hígmagyar” tipológia? Részben bizonyosan; bár inkább a „korhelyzet” feldolgozásának az értelmében, mintsem a „közérzetében”, ami azért nagyon nagy különbség. Ám aki csak egy kicsit is járatos a kor orvopszichológiai áramlataiban (s Németh nem kicsit volt járatos), az aligha heshentheti el magától a gyanút, hogy a „mély—híg” tipologizálásban nagyon is racionális tudományos elmélet konkrét alkalmazásáról van szó: az „introvertált—extrovertált” ellentétről, amely már magában a pszichológiában — kivált a jungi mélypszichológiában — nyílt vagy burkolt értékítélettel párosult,

nem kell tán hangsúlyozni, hogy az „introvertált” karakter javára. Németh „mélymagyarjaira” kivétel nélkül jól illik az „introvertált” jellemzés; maga C. G. Jung se választhatott volna külön példákat, méghozzá ő is az irodalomból vette legszívesebben a példáit. Ma már a jungi tipológiát és általában az egész karakterológiai irányzatot erős szkepszissel tekinti a tudomány; ám a *Kisebbségben* nem ezért jelent Németh gondolkozási pályáján mélypontot, hanem azért, mert ezt a téves, de önmagában mindenképp ártalmatlan tipologizálást az asszimiláció kényes és tisztázatlan — ha ugyan egyenesen nem tisztességtelen — kérdésselvetésével párosította. S ebben a kontextusban a „hígmagyar” túlságosan könnyen azonosulhatott a „jöttmagyarral”. Persze nem Németh szándéka szerint, hiszen ismételtén, példákkal aláhúzottan hangsúlyozza, hogy adott esetben mennyivel többre tart egy „asszimilánst” — s nem is csak egy Petőfi-nagyságút — ezernyi tohonya „törzsökösnél”. Abban is igaza van Bertha Zoltánnak, hogy a *Kisebbségben* éle semmiképpen sem a magyar zsidóság ellen irányul, amint azt még a könyvecske megjelenését követő nagy felzúdulásban páratlan tisztességgel és éleslátással hangsúlyozta Kardos Pál. Ha valakik, hát még leginkább a svábokból asszimilálódott magyarok érezheték sértőnek a *Kisebbségben*t, csakhogy az adott történelmi szituációban bármiféle elkülönítés egyáltalában nem rájuk nézvést volt veszélyes. Németh persze nem láthatta előre a zsidó, illetve a zsidóként elkülönített magyar honfitársaink ellen később elkövetett bűnöket, az általuk később elszenvedett borzalmakat. De talán — épp, mert különféle vélt és valódi kirekesztések jócskán túlérzékennyé tették őt magát is — megérezhette volna a kiközösítés, bármiféle kiközösítés iszonyatos fájdmát. Igaz ugyan, hogy a „mélymagyar—hígmagyar” tipológia egyáltalában nem holmi kiközösítés szándékával készült, de — teoretikusan legalábbis — ilyenként hatott, még ha tényleges kárt nem is anynyira a „híg”, mint inkább a „mély” magyaroknak okozott. Nyomban észrevettem ezt, s metsző gúnnyal figurázta ki „Kedves Mélyikém!” című remek pamfletjében Szabó Dezső; egyúttal arra is figyelmeztet, hogy egy hibás eszmei konstrukciót racionális eszközökkel kell lebontani, nem pedig emocionális és közérzeti alapon támadni vagy védeni. Maga Németh is így járt el különben. Ahogyan a *Jegyzetek*-ben Grezsa Ferenc mintaszerű pontossággal összegezi: „nem tagadta ugyan meg munkáját, de — a Szekfű-könyvben — elvégezte a hibaigazítást. A mitikus terminológiát fogalmira cserélte benne: a mélymagyarságot kelet-európai helyzettudatra, a jött- és hígmagyarságot pedig Habsburg-neobarokk társadalomképre.” És ezzel az asszimiláció problematikájába, illetve álproblematikájába keveredett „mélymagyar—hígmagyar” metaforagubanc az „emocionális értékválasztások” racionálisan át nem tekinthető „közérzeti-érzeti” homályából a ráció analizálható világosságába emelkedett. Németh gondolkozása pedig kiemelkedett a *Kisebbségben* mélypontjáról. Önmaga igazította ki, hamar és példamutatóan tévedését. Vitatható marad természetesen továbbra is, hogy Németh helyesen ítélte-e meg a magyar történelmet; mindekelőtt helyesen interpretálta-e Szekfűt; ez azonban már más kérdés, tiszta és többé-kevésbé megválaszolható (sok tekintetben még megválaszolandó) kérdés, aminek már semmi köze se „introspekció”-hoz, se „intuíció”-hoz, se „közérzet”-hez.

3. Mintha Bertha Zoltán is ilyesféleképpen látná különben, ahogyan épp a Szekfű-tanulmánnyal a centrumban ismerteti túlon túl röviden, de nagyjából találóan és hitelesen Németh kelet-közép-európai feladatunkról vallott nézeteit.

Végül is tehát mi a kifogásom Bertha Zoltán szép esszéje ellen? Közé-

lebb vitt a válaszhoz az elemzés? Egy kis lépéssel talán. A *Kisebbségben* védelme nem tetszik, pontosabban az ilyen védelme, „emocionális-közérzeti” indokok alapján. S nem pusztán a pszichológiai magyarázatok iránti eredendő és leküzdhetetlen bizalmatlanságom miatt. Egy kicsit Antonius híres beszédét juttatja az eszembe, persze Shakespeare, az emberi érzelmeket racionálisan átvilágító Shakespeare interpretálásában: „Temetni jöttem Caesart, nem dicsérni...” Bertha értelmezése ugyan inkább holmi „Dicsérni jöttem Némethet, nem temetni” felütéssel indíthatna, de végtére az ő egész okfejtését is ugyanígy egy nagy örökség megnyerésének a szándéka hevíti a lényegesen jobbnak vélt új világrend érdekében. S ha igen, miért baj ez? Nem baj, aminthogy bajnak éppenséggel az Octaviusból lett Augustus megteremtette Pax Romana se volt nevezhető, még Brutus avagy a republikánus életeszemély feladása árán se (hisz a maga módján kegyetlen és rettenetes volt a köztársasági Róma is), s tán még annak az eszmei Caesarnak a megsemmisítése árán se, akinek a szellemében Brutus megölni kényszerült a létezőt. Ám közben az egyre cinikusabban hangzó refrén: „S Brutus becses, derék egy férfiú.” S aztán a Szolga tárgyilagos „ténykérdés”-ben sűríti Shakespeare úgylehet az egész nagy rendszerváltás mélységesen irracionális drámáját. „Sir, Octavius is *already* come to Rome.” Hiszen tudjuk, mi következik: cselszövések, csalások, hízkelkedések, átmentések, árulások, gyűlölködések, pártharcok, polgárháború, halál. Mert úgy látszik, általában így van ez, amikor erős kollektív emocionális-közérzeti tényezőkhöz járul az az egyszerű tény, hogy Octavius Rómába érkezett. Isten óvjon tőle, hogy máris (újból) megjött légyen Octavius (vagy netán több kicsi törpe Octavius).

És Isten óvjon tőle, hogy ezeket a félelmeket Bertha Zoltán esszéjének tulajdonítsam. Ezek privát rémképeim. De a recenzió felszínre hozta őket aggodó „közérzetemből”. Nem csoda hát, ha nem tetszik. De — ismételjük meg — ez távolról sem jelenti azt, hogy ne értékelném. Alexandre Koyré, egyike ama óriásoknak, akiknek a nyomdokain valamikor réges-régen elindulni szerettem volna, egyszer nagy nemtetszéssel recenzeálta egyik kollégája könyvét. „De — fejezte be a kifogásokkal teli ismertetést — nagyon sokféleképpen építhető templom Istennek. És Mr. Crombie nagyon szép templomot épített.”

Bertha Zoltán recenziója lapunk 1990. májusi számában jelent meg.